

JUHÁSZ GYULA KIADATLAN FÖLJEGYZÉSEI ADYRÓL

A Szegedi Móra Ferenc Múzeum irodalmi részlegének anyagában van egy négy számozott lapos följegyzés Juhász Gyula kezeirásával, mely az Adyval való találkozásait és a nagy költőársra való visszaemlékezéseit őrzi, jellegzetes lilitintás kézírással. A Juhász-kutatás eddig nem vette figyelembe ezt a följegyzést, a kritikai kiadás készítői (köztük magam is) mellőzték tüzetesebb megvizsgálását és keletkezése történetének kiderítését. Magam is csak a Juhász-thematák után kutatva találtam rá a kéziraatra és nem tartottam nagyon fontosnak. A tematák Juhász jellegzetes újságírói munkájának termékei voltak, a huszas években cikkeinek, novelláinak, de néha verseinek ötletét is följegyzete és a jegyzetből később megírta a művet. A tematákat a Juhász Gyula Összes Művei 8. kötetében¹ közöltem, de az Adyra vonatkozó följegyzést kihagytam, így aztán a Juhász Gyula Összes Művei címet viselő sorozatban szó sem esik erről az írásról. Pedig valószínű, hogy ez a följegyzés szolgált több Adyról szóló Juhász-írás emlékeztetőjéül. Bár van Juhásznak egy egylapos följegyzése Adyról *Találkozások* címmel², de az csak szűkszavúan a találkozások dátumát közli és az események szereplőinek nevét. E följegyzésnek is ismeretlen a keletkezési célja, de bizonyára a másikkal együtt az Adyról szóló írásokhoz készült segítségnek, emlékeztetőnek. Párhuzamok vannak a két kézirat között — nevek, dátumok, események —, de ez a másodsorban előkerült följegyzés nemcsak terjedelmében nagyobb, hanem a leírt eseményekben is bővebb, kommentáltabb. Közlését éppen az teszi érdekessé, hogy Juhász milyen szorgosan igyekezett e följegyzésekkel emlékeit pontosítani és az Ady halála után megindult nagy visszaemlékező hullámban megmaradni ott, azoknál az eseményeknél, melyeknek részese volt közösen Adyval. Jól megfigyelhető, hogy még a váradi kortársakhoz képest is milyen következetesen tér vissza mindig ugyanazokra a mozzanatokra és az idő telésével „nem jutnak eszébe” újabbak, nem talál ki történeteket, mik ellenőrizhetetlenek és nem gyarapítja tíz év után sem az Adyval való kapcsolatának történetét semmivel. Juhászra különben jellemző volt, hogy életének bizonyos mozzanatai úgy megragadtak emlékezetében, hogy akár harminc év múlva is ugyanúgy idézte.

Az alábbiakban közlöm a kézirat anyagát és megpróbálom keletkezésének idejét, okát megállapítani, illetve az Adyról szóló Juhász-írásokban kimutatni e följegyzés utalásait. Minden valószínűség szerint más-más időben fordult Juhász e följegyzéshez, hogy egy-egy mozzanatot fölelevenítsen.

¹ Bp. 1977. 486—491. l.

² Kézirata a szegedi múzeumban van, közölte PÉTER László az *Örökség* 1. kötetében a 136—137. lap között.

1.

A Budapesti Naplónál.

Ady Endre délben jön le az emelet-
ről. Zsakettben, lassan, füttyörészve.

Bíró Lajossal a redakcióban.
Dutkáról érdeklődve beszél Ady.

Verseket adtam át neki. Találka
igérete a Három Hollóban. Elalud-
tam a bádoghotelben. (Cholnoky.)

Az első váradai találkozó. Tavasz
akar lenni. Ady, Emőd, Dutka,
Nagy Mihály, Dénes Sándor, Berkovics
René, Kollányi Boldizsár, Antal Sán-
dor. A Holnap születése, legenda és
valóság.

Várad, a Vér városa. Emlékei. *Léda*.
A Holnap. Érmindszent — Várad —
Párizs háromsága.
Az Európában, Léda mellett!

2. A Holnap ünnepe a városházán.

Az indulás. Ágoston Péter és Várady
Zsigmond. Kozáry Gyula. Ujság-
írók, színészek, tanárok.
A „frász törhette ki” az Egy néhai költő
versben: Emőd szavalta.
Ady beszéde és az enyém.

A Nyugat matinéja előtt a bode-
gában. Hiába hideg a hold. Versek és
Emőd. A vak Gyula. Az asszonyokat és
a Hatvanyakat lefektetni!

Gacsaj Pesta nagy legény volt.
Befutta az utat a hó.
Kalapom szememre vágom.
Még nem vagyok elég
rekedt: hajnalban.

Az ebéd a Fekete Sasban.
Évődés Kaffka Margittal.
Én a „széplélek”. A premontreiek
tanárja és a költőforradalmár!

3. A tanárokkal az Emkében.

Petőfi—Arany vita velem.
Krúdy Gyula és Révész Béla.
Horváth Henrik lumpolása és
a gyakorlatok.

A tanárokkal az Eukébeu.
 Petöfi - Arany úte véleu.
 Krúdy Gyula és Rivér Béla.
 ✱ Horváth Henrik Lumpoláca és
 a gyakorlatok.

Káthozottan a városi éjben.
 Euké, Royal, Bodega, Karger, Európa,
 resti.

Bródy Sándor a legnagyobb, mert...
 Molnár Juri szeniális tapaciser.
 Az Európa mozija. Szabó József.
 Babits Rimbaud fordítása.

A restiben az Óskajánnal.
 A testamentom. Erőd balladát.
 Dútká Ady verseket.
 Juhász: ~~Forrás~~ Türelm engem!

Léda háza előtt: veronál.
 Az édes már fönn, én meg
 lefekszem. Házom - e' d

Ady nyálban.
 Viluosthusi'rok. Ady robra a
 Beimer téren. Baich Biro' lovaglása.

Anatole France előszava a
 Holnaphoz. Inkább Kollányi.

A fiakerben a revolver.
 Tömörkény és Ady esete. Szeged.

Egy verssem: Valami igaz volt
 az ösöm. Ady haragudott.

Visszaadtam: 1923 dec. 25.
 Ady Endre: Kincsen, nincsen? ✱
 Körtolan az új Estben, föl-
 fedezése és Körtolányi leleplezése.
 Tört. dok. Fordítása!

A Szegedi Kisgárda ✱ 1919.
 • január 27-én.

Kárhozottan a váradi éjben.
Emke, Royal, bodega, Karger, Európa,
resti.

Bródy Sándor a legnagyobb, mert...
Molnár Feri zseniális tapacírer.

Az Európa mozija. Szabó Dezső.
Babits Rimbaud fordítása.

A restiben az Ős Kajánnal.
A testamentom. Emőd balladát.
Dutka Ady verseket.
Juhász: Tulélsz engem!

Léda háza előtt: veronál.
Az édes már fönn, én meg
lefekszem. Alszom-e?

[E két sor ceruzás betoldás]

4. Ady a Royalban.

Vilmos huszárok. Ady szobra a
Bémer téren. Baich báró lovaglása

Anatole France előszava a
Holnaphoz. Inkább Kollányi.

A fiákkerben a revolver.
Tömörkény és Ady esete. Szeged.

Egy versem: Valami igric volt
az őszám. Ady haragudott.

Visszaadtam: 1923. dec. 25.

Ady Andre: Nincsen, nincsen?

Az Estben föl-
fedezése és Kosztolányi leleplezése.
Tört. dok. Fodítás!

A szegedi kisgazda 1919.
január 27 én.

Valószínűnek látszik, hogy Juhásznak ez a kézírata korai, nem sokkal Ady halála utáni keletkezésű. Már 1922. január 22-én a Szegedi Naplóban szóvá teszi, hogy „Ady Endrének még mindig nincsen életrajza. Pedig olyan szépen indult a dolog, a halála után mindjárt ígéretek kaptunk: *Hatvany Lajos*, *Schöpflin Aladár*, *Móricz Zsigmond*, *Babits Mihály* és *Ignotus* tollától vártuk a nagyszerű élet megírását és az adatgyűjtés munkája is megindult szaporán, sorra-rendre megindultak az »ostoba kis emlékezések«, de nemcsak az ostobák, hanem az Ady jelentőségéhez méltók is, különösen a Nyugat gyászszünepi számában és legutóbb *Révész Bélától* néhány meleg és őszinte vallomás, amelyek bármely megírandó Ady-biográfia legbecsesebb adalékai lesznek.

Ezek az emlékezések elsősorban az otthoni, a párisi és a budapesti Ady Endréről szólnak és azért engedték meg nekem, szerény és serény famulusnak, hogy váradi

életének margójára fölrojjak néhány emlékrúnát, mint szemtanú.”³ Leszámítva a Tűz 1919. jan. 30-án Ady hozzáírott leveleivel illusztrált írását, Juhász eddig nem ír személyes vonatkozásokat, amikor minden esztendőben 1919 óta megemlékezik költőtársa haláláról. Inkább csak értékeit hangsúlyozza, de csak most, 1922-ben rukkolt ki először a személyes élményekkel és ettől fogva többször is fölhasználja a főntebb közölt följegyzés egy-egy részét írása hitelének növelésére. Ady halála után a halál évfordulójáról 1929-ig minden évben megemlékezett, néha a születése évfordulóját is számon tartotta; Ady lett a legtöbbet idézett író, akinek nevével pörbeszállt évfordulóját is számontartotta; Ady lett a legtöbbet idézett író, akinek nevével pörbeszállt a Petőfi Társasággal⁴ és ugyancsak Ady hozza össze a fiatalabb írónemzedékekkel is, pl. a Sarló fiataljaival.⁵

Valószínűnek látszik, hogy Juhásznak ez az Adyra vonatkozó följegyzés 1922-ben keletkezett, a már idézett *Csevegés*⁶ című írásában több mozzanatát föl is használja.

Tekintsük át a följegyzéseket sorban. A *Találkozások* című följegyzésében Juhász így jelöli meg első találkozásuk idejét: 1907 szeptember elején: *Budapesti Napló. Első találkozás*. De a körülményt csak ebből a most közölt följegyzésből tudjuk, rövid, jellemző leírás a találkozásról, a félszeg Juhász és a füttyörésző Ady. S mindez mellé a megbeszélt találkozás elmaradása. Nyomasztó és nem feledhető emlék. *Verseket adtam át neki*: vagy mind vagy pedig több közül három meg is jelent a *Budapesti Napló*ban 1907-ben: *A varázsfuvolás* (szept. 5.), *En is meghaltam, Örvény* (szept. 27.). A találkozás úgy eshetett, hogy Juhász átutazóban volt Budapesten, Lévára ment tanári állását elfoglalni. Sem a *bádoghotelre*, sem pedig a *Cholnokyra* való utalást nem tudtam megfejtetni.

Az első váradi találkozás. A *Találkozások* című följegyzésben pontosabban ír Juhász: 1908. február végén. Az eseményről pontos leírást ad Kardeván Károly az Ady-Múzeum II. kötetében⁷. Maga Juhász *Ady és A Holnap* című tanulmányában ír erről bővebben, kiterjesztve emlékezését A Holnap második kötetének megjelenése idejére (1909-re) is.⁸ A találkozás február 27-én volt. A résztvevőket illetően Kardeván névsora talán a pontosabb, mert ő társaslapot íratott a résztvevőkkel és az Ady-Múzeum II. kötetében közli is a névsort.

A Holnap ünnepe a városházán. 1908. szept. 27-én volt, A Holnap első kötete szeptember első napjaiban megjelent, szeptember 4-én Bauer Hildának, Balázs Béla húgának már dedikáltak is egy példányt a szerzők. A korabeli váradi lapokból kitűnik, hogy előbb szept. 20-án akarták megtartani a matinét, de valószínű, hogy Ady miatt egy héttel elhalasztották. Kétségtelen, hogy A Holnap nagy manifesztációja volt ez az ünnepség, hiszen hivatalos helyen, a városházán rendezhetett matinét az új és még el nem ismert irodalmi gárda, de ők mellé még Vajda János emlékének is kívántak hódolni és a matiné bevételét egy váli Vajda szobor fölállítására szánták. A meghirdetett műsor ez volt.:

1. Ünnepi megnyitó. Tartja Dr. Dénes Sándor.
2. „Beszélgetés Gina költőjével”. Írta Ady Endre, elmondja Emőd Tamás.

³ Juhász Gyula Összes Művei, 6. Bp. 1968. 434. l. Sajtó alá rendezte: Grezsa Ferenc.

⁴ *Nyílt levél Pekár Gyulához a Petőfi Társaság elnökéhez*. Juhász Gyula Összes Művei Bp. 1971. 8. k. 120—123. l.

⁵ Uo. 447—448. l.

⁶ Szegedi Napló, 1922. jan. 29.

⁷ A váradiak és Ady egy estéje Váradon, 78—86. l.

⁸ Juhász Gyula Összes Művei, 7. Bp. 1969. 65—71. l.

3. Versek A Holnap antológiájából. Előadja Hevessy Mariska, a Szigligeti Színház művésznője.
4. Emlékbeszéd (szabadelőadás) tartja Juhász Gyula főgimnáziumi tanár.
5. Dalok Vajda Jánostól és Ady Endrétől. Zenéjét szerezte: Dési Alfréd.
6. Vajda János költeményeiből. Felolvassa Dutka Ákos.

Juhász más mozzanatokra emlékszik és emlékezteti magát. Az Ady-versben szereplő szokatlan kifejezésre („frász törhette ki”), melynek története van, hiszen Ady előbb nem ezt a versét szánta a holnaposok ünnepélyére, hanem a műsorban szereplőt; Emőd Tamás visszaemlékezése szerint ő valami harcosabb verset kért s így született meg az Egy néhai költő a meghökkenítő és megbotránkoztató kifejezéssel.⁹

Ady beszéde és az enyém. Azt, hogy Ady mit mondott, pontosan tudjuk, hiszen nemsokkal később, okt. 1-én megjelent a Nyugatban; programbeszéd volt, amely az új irodalmat a legtermészetesebb gesztussal kapcsolta a hagyományhoz, a maga választotta hagyományhoz és szinte forradalmas kiáltás volt szava: „Liberális, anarkista magyar vagyok...” Juhász erősen emlékszik a beszédre. De azt, hogy ő mit mondott, nem tudhatjuk. A Nagyvárad 1908. szept. 29-i számában olvashatjuk: „Most Juhász Gyula lépett a pódiumra. *Vajda János és A Holnap* címmel emlékezett a nagy magányos költőre és egyúttal a programját jelezte A Holnapnak.

A költő lelkesedése, a megérző szív melegsége és a finoman csiszolt nagy intelligencia hatotta át ezt a szép beszédet. A nagykészültségű fiatal tanár beszéde végén izzó lendülettel mutatott rá a magyar költő sorsára: Magyar földön ki nagy sorsra vágyik, rokkantan [!] ér el az éjszakáig... Zajos taps kísérte a költői beszédet”. (Holnap bemutatkozása. — Ünnepség Vajda János emlékére.) Juhásznak szokása volt, hogy a matinékon mondott beszédeit megírta újságcikknek és közölte. De ennek a beszédének nincsen nyoma a korabeli váradi lapokban, melyeknek akkor munkatársa volt. Vajon miért emlékezhet mégis ilyen erősen az Ady beszéde mellett az övére? Talán a siker maradt meg benne jó emlékképpen.

A Nyugat matinéja előtt a bodegában. A matiné több okból is fontos mozzanatnak tekinthető: Lengyel Menyhérttel együtt Juhász volt a szervezője¹⁰, s egy kicsit a békülés jele is volt a Holnap és a Nyugat között, mert a váradiak — éppen Juhász leginkább — nem vették jónéven Kemény Simonnak A Holnap első kötetéről szóló kritikáját.¹¹ A Nyugat és A Holnap találkozója 1909. okt. 3-án volt, Ignotus, Ady, Kaffka Margit, Juhász Gyula, Lengyel Menyhért és Reinitz Béla szerepeltek. Juhász Kaffka Margit után lépett föl: „Ezután Juhász Gyula, a csendes görög derű és a halk szavú szomorúságok költője tartott előadást a modern magyar irodalmi törekvésekről. Az előadás élénk érdeklődést keltett, s a költőt zajosan megtapsolták. ... Percekig tartó forró taps köszöntötte most Ady Endrét, aki elfogódottan jelent meg az ő régi közönsége előtt. Ady Endre ez ideig még mindig valami értékes szép versét tartogatta nagyváradi felolvasásaira. Most is két olyan hatalmas költeményét hallottuk, amelyek a költő legnagyobb versei közül valók. Kivált a Hiába hideg a hold című verse keltett nagy hatást.”¹² Érdekes, hogy erről az irodalomtörténetileg is jelentős találkozásról, A Holnap és a Nyugat barátkozásáról, kibékülésről most nem az előadás emléke, hanem az Aduval töltött idő hétköznapibb, de emberibb mozzanata maradt meg

⁹ EMÖD Tamás: A „Dal és Szépség nyugtalan magyarjai”. Pesti Napló, 1936. márc. 15.

¹⁰ Írtam erről: A Holnap és a Nyugat viszonyáról, Szeged, 1961.

¹¹ Nyugat. 1908. okt. 1.

¹² A Nyugat matinéja. Irodalmi Ünnepek Nagyváradon. Nagyvárad, 1909. okt. 5.

benne. A följegyzésnek ezt a részét leginkább az 1923. jan. 29-én megjelent *Csevegés* című tárcájában használta föl, ahol többek között ezeket olvashatjuk: „Ady, ha Váradon volt (és szívesebben volt Váradon mint Budapesten) mindig le szokott menni a híres bodegába, amely a Szigligeti Színház mellett virrasztott a hangos és tarka váradi éjszakában. Mikor először bandukoltam le vele a kopott lépcsőkön, félszegen előzködve, mint a király előtt a heroldja, a vak Gyula cigány hirtelen abba-hagyta a nótát, világtalan fejét fölemelte és nyugtalanul fordult az ajtó felé:

— Ady úr itt van! — szólalt meg remegő síri hangon — Ady úr itt van!”¹³ Ugyanitt idézi még részletesebben a följegyzés több mozzanatát is: „A váradi bodegában ültünk Adyval, Emőddel, Dutkával, igazi holnaposok, sőt másnaposok, mint az egyik pesti kritikus megjegyezte. A Nyugat első vidéki matinéjára készültünk, miután Hatvany, Ignotus, Fenyő Miksa, Lengyel Menyhért és a felejthetetlen Kaffka Margit (akit Ady a *legjobb magyar férfitörök* nevezett) már szállodai nyugalomra tértek. Ady verseket írt a *Befűtta az utat a hó* és régi, valódi kuruc nóták zenéje mellett. Én kinéztem a késő éjszakába, amely a kora hajnalba sáppadt. — Milyen hideg a hold! — mondtam egészen önkénytelenül, holmi Salome reminiscenciákkal és némi mámorral a fejemben. Ady merőn rámtekintett, nem szólt egy árva szót sem, hanem egy új verse kezdett. Másnap már föl is olvasta a matinén. Így kezdődik: *Hiába hideg a hold ...*” Megint egy fontos mozzanat, amelyet a följegyzésből sem hagy ki, egy Ady-vers keletkezésének, egy Ady-sor létrejöttének története. Juhász nem volt hivalkodó emlékező és nem volt az Ady-émlékhez odatorleszkedő valaki, így szavának hitele nem lehet kétséges.

Érdekes, hogy amikor 1926-ban ugyanezt a történetet leírja, az Ady-vers keletkezésében nem említi a maga szerepét. Elfelejtette volna?¹⁴

Megjegyzendő, hogy az Adyra való emlékezésekben unos-untalan idézett Ady-kedvelte Befűtta az utat a hó kezdetű nóta mellett Juhász még kettőt megemlít a följegyzéseiben (Gacsaj Pesta nagy legény volt, Kalapom szememre vágom), ezeket a későbbi emlékezéseiben nem idézi, de így is érdekes, kettővel többet tudunk a kedvelt Ady nóták közül.

Jellemző és érthető mozzanata a följegyzéseknek, hogy Ady a Juhással való évődéseiben nyilván nem hagyta ki, hogy egy költőforradalmár egyházi iskolában tanít. A Juhász-életmű vizsgálóinak is föltűnt ez már, magyarázatot csak részben ad rá az a körülmény, hogy Juhász nem volt rendes tanára a váradi premontreiek főgimnáziumának; talán az sem lehetetlen, hogy a váradi premontreiek között ez időben valamivel szabadabb szellem uralkodott, mint általában az egyházi iskolákban, eltűrhették a nem a rendbe tartozó tanártársuk költői és újságírói közszereplését. (Az iskolától való megválása sem eme közszerepléssel van összefüggésben, mint némely szakirodalmi megállapításból kitűnik, hanem mind közönségesen lejárt a szerződése.)

A tanárokkal az Emkében. Petőfi—Arany vita velem. Juhásznak kevés Adyval való összездördülései közül ez volt az egyik legemlékezetesebb. A már előbb említett Kardeván Károly is leírja az esetet; 1908. febr. 27-én történt. Nem véletlen, hogy a jegyzetekben hangsúlyt kap. Többször is visszatért ehhez az eseményhez. Már egy 1922-ben adott interjújában megjegyzi: „Ady nem szerette Aranyt, Petőfit sokkal többre értékelte. Egy alkalommal, persze pezsgős, éjszakai alkalommal, túlságosan is heves vita keletkezett Arany János fölött. Ady nem tudta elfogadtatni az állás-

¹³ Juhász Gyula *Összes Művei*, Bp. 1969. 12—15. l.

¹⁴ *Találkozások az üstökössel*. Délmagyarország, 1926. febr. 14., ill. Juhász Gyula *Összes Művei*, 4. Bp. 1975. 339—340. l. Sajtó alá rendezte PÉTER László.

pontját, végezetül dühösen faképnél hagyott bennünket.” A kibékülést Ady már két nap múlva egy Juhászhoz szóló levélben megüzente¹⁵, Juhász pedig a *Válasz Ady Endrének* című versével jelezte *A magyar Pimodán* olvasása fölötti örömét és a harag elmúltát. (A vers egy 1908. márc. 7. postabélyeges levelezőlapra íródott és ment el Adyhoz.) Kettejük között Arany fő vitapont lehetett, mert még az *Ady és A Holnap* című legerjedelmesebb összefoglaló munkájában is szót ejt róla: „Különös vonzalommal volt egy kis csapat váradi tanár iránt, akik első igazi megértői és megbecsülői közé tartoztak, kivált a konzervatív elvek alapján és őt mégis igen nagyra tartó Vucskics Jenő és Horvát Henrik, a kiváló műfordító-költő, aki neki első érdemes német tolmácsa volt. Főképpen Petőfi és Arany elsőségéről folytak hosszú viták és Ady ebben az időben még erősen hangoztatta, hogy Arany nem volt lángész. (De később a Buda halála megtérítette őt is.)” Az Arany—Petőfi vita jelzi, hogy Juhász és Ady más indítatású volt, jelzi, hogy Juhász éppen az egyetemi évekből hozta magával mély és szenvedélyes Arany-pártiságát, hiszen egyetemi tanulmányai alatt nem csupán költőtársaival (Babits, Kosztolányi) egyezett az Arany-imádatban, hanem maga éppen Aranyt választotta tudományos kutatása tárgyául. A váradi tanárok fölelegetése más írásában is megtalálható, nemcsak a jegyzetekben. „Révész Béla sorra fölelegeti Ady pesti barátait, a váradiakról persze hallgat... De mégis, a Vér és arany költőjének legőszintébb barátai és tisztelői váradi tanárok, ügyvédek, orvosok sorából kerültek ki. A tanároknak még akkoriban kevesebbet kellett foglalkozni liszt- és faügyekkel és illetl érdeklődni a legújabb irodalom iránt. Így lett Kardeván Károly, Hartmann János, Vucskics Jenő és persze Horvát Henrik, Ady legkülönbébb német fordítója, a váradi Emke szeparében, hű és hívó tagja annak a Grál-asztalnak, amelynek fején Ady Endre trónolt, úgysis mint mámorfejedelem. Itt nagy és heves viták folytak Petőfi és Arany elsőségéért és a viták vége az lett, hogy győzelmesen fölzendültek a legújabb, a legszebb Ady-versek.” Mind a jegyzetekben, mind pedig a későbbi alkalmi írásokban, visszaemlékezésekben jól látható, hogy Juhász hitelesebbé akarja tenni Ady baráti környezetének rajzát, a pesti és a párizsi éveket ismerő kortársak visszaemlékezéseivel szemben a váradi idők és események szereplőit, főleg kollégáit, a tanárokat emlegeti föl hangsúlyozottabban. Nyilván a tanárok voltak Juhász mellett leginkább az Aranyt védő vitában is.

Kárhozottan a váradi éjben. Emke, Royal, bodega, Karger, Európa, resti. A váradi kávéházak, kocsmák, szállók sokszori és következetlen fölelegetése nemcsak Juhász följegyzésében és visszaemlékezéseiben található meg. Várad eme „műintézteinek” pontos topográfiája nem áll rendelkezésünkre, a kortársak elhalásával pedig egyre kevesebb a remény, hogy valaha is egy ilyen topográfia elkészül. A legtovább élő holnaposok közül leginkább Dutka Ákos keverte össze ezeket a találkozó, barátkozó és vitatkozó helyeket, Juhász följegyzésének abban van az érdekessége, hogy ha nem is kommentálja és jellemzi, de felsorolja őket.

A följegyzések 3. részének több esetben van kidolgozottabb változata. *Molnár Ferenc zseniális tapecirer.* Ehhez az Adytól származó megállapításhoz Juhász később visszatér: „Ady abban az időben, amikor Váradon többször együtt voltunk, sokat vitatta Molnár Ferenc jelentőségét, láthatóan izgatták érzéseit és képzeletét a modern színpadi irodalom e nagy mesterének sikerei.”¹⁶

Az Európa mozija... Babits Rimbaud fordítása. Az 1923. jan. 29-én megjelent *Csevegésben* részletesen magyarázza a följegyzés e pontját: „Egyszer a váradi Európa-

¹⁵ Örökség, 1. k. 140. l.

¹⁶ *Ady a színházban*, Színház és Társaság, 1924. jan. 28., ill. Juhász Gyula Összes Művei 7. 1969. Bp. 77—78. l.

szálló éttermében gyülekeztünk. (Ady mindig ebbe a hotelbe szállt, mert ablakából látni lehetett az induló vonatokat és mert mellette volt a *Lédák háza is.*) A füstös és zajos étteremben mozielőadást tartottak, a nagy fehér vászon az utcai ablakok elé volt kiterítve, előtte hosszan asztal. Ennél telepedtünk le, szemben a lepedővel. Ady azonban háttal ült neki, szemben az egész publikummal. A film örülten pergett, valami izgalmas kalandor detektív-történetet vetítettek, Ady egy pillanatig sem nézett hátra, egy verset olvastatott fel velem, Rimbaud Részeg hajóját, Babits Mihály remek fordításában, amely elveszett.

Ez aztán a film! — mondotta poharat emelve — micsoda francia film és micsoda magyar kísérő zenével!” Mind a följegyzés, mind pedig a kidolgozottabb változat jelzi, hogy Juhász milyen figyelmesen közvetítette költőtársa, Babits írását Adyhoz. Az Ady—Babits viszony egy korai mozzanatának dokumentuma ez.

A felejtest figyelhetjük meg Juhásznál, amikor 1926-ban ezt a történetet újra megírja, de lényegi eltéréssel: „Egyszer voltam Adyval moziban, a váradi Európaszálló éttermében. Ady Endre egyenesen háttal ült a vászonnak, nagyszerű fejének komor árnyéka néha a lepedő aljára vetődött, ő csak a gép berregésében gyönyörködött és Babits egy remek fordítását hallgatta, Rimbaud Részeg hajóját, amelyet én olvastam föl neki. De Ady láthatóan nem nagyon figyelt a versre, inkább azt a szökesörényes, kékszemű, robusztus fiatalembert nézte, aki egy sarokban vacsorázott. A fiatalember előtt egész halom könyve hevert, francia lírikusok, azokból elfogyasztott minden ebéd és vacsora alkalmával egy jó adagot. Ady még nem ismerte őt, de én tudtam, hogy a Nyugat-ban róla írta Laczkó Géza A kollégium don Quixoteja című érdekes emlékezését. Mert ez az ismeretlen ifjú az a Szabó Dezső volt, akit párbajvétség miatt a székesfehérvári gimnáziumtól a váradi főreáliskolához helyeztek át és akinek akkor még csak egy finnugor nyelvészeti értekezése jelent meg nyomtatásban.”¹⁷ A lényegi eltérés az, hogy itt Ady nem a Babits fordításra figyel, hanem Szabó Dezsőre. Mi okozhatta Juhászban ezt az emlékezés-változást? Valószínű, hogy az, hogy Szabó Dezső személye ekkor igen erősen előtérben volt az ő érdeklődésében, talán ekkor voltak, a húszas évek elején és közepén a legjobb kapcsolatban. Ez sem lehet kitalált történet, mert Szabó Dezső neve szerepel a följegyzésekben, kommentár nélkül. Ez az 1926-os visszaemlékezés adja meg a följegyzésben való szereplés értelmét, ugyanis Szabó Dezsőnek nem volt köze a váradi irodalmi mozgalmakhoz, 1908. április végétől, 1909. június végéig tanított Váradon, teljes visszavonultságban.

A restiben az Ős Kajánál. A testamentom. Az 1923. jan. 29-én megjelent *Csevegsben* ennek is kidolgozott változata olvasható: „A váradi állomáson viradtunk meg egyszer, a lámpákat már leoltották, Ady gyertyákat hozatott. Jöttek és mentek a vonatok, Szalonta felé, Belényes felé, Páris felé, Kolozsvár felé. Ady évődő kedvében volt, testamentomot csinált, mint Lear király, szétoztotta közöttünk, költők között az ősi örökséget.

— Emőd Tamás, szegény Tamás, te megírod a *hun trilógiát!* Mert Arany Jánost csak folytassák a zsidók! Kiss József a balladákat írja, Emőd Tamás a *hun trilógiát.*

Mikor rám került a sor, közbevágtam, hogy én úgyis előre megyek a másvilágra, ősi pogány szokás szerint, a vezérnek szállást csinálni.

— Nem, Juhász — szól és hangja végigkongott az üres étteremben — te túl fogsz élni engemet! Te olyan szívós fiú vagy, te túl fogsz élni engemet.

És mosolyogva és könnyezve dermedt vidoran megfenyegedett.” Erős élménye lehetett Juhásznak ez a találkozás, a följegyzésben szó szerint idézi: „Túl élsz engem!”

¹⁷ *Találkozások az üstökössel.* Délmagyarország, 1926. febr. 14., ill. Juhász Gyula Összes Művei 4. Bp. 1975. 339–340. I. Sajtó alá rendezte PÉTER László.

Ugyanakkor a kidolgozottabb változatban egy kedvelt Ady-vers szavait használja föl a költő jellemzésére: *dermedt vidoran* — ezek a szavak *Az ősz Kajánból* valók, Juhász sokszor idézte Ady jellemzésére, itt a följegyzésekben is erre a versre utal, a visszaemlékezésben is ennek szavait idézi. Az 1922. jan. 29-i *Csevegésben* megtalálható a följegyzések 3. részének befejező mozzanata: „...az utolsó állomás csakugyan az állomás volt, a resti, ahogyan Ady hívta, hiszen innen csak egy kőhajítás már az Európa, ahol várta a veronál, és egy másik lépés a ház, ahol várta a nő, aki mégis csak a legigazabb volt az életben.”

Ady a Royalban...Ady szobra a Bémer téren. A följegyzések 4. részének erre és egy másik mozzanatára a *Szakállszáritó* címmel írott sorozatának egyik darabjában tér vissza.¹⁸

„Mikor egyszer Adyval ültünk Váradon a Royal-kávéházban, szóba jött, hogy a szobrát a Bémer téren kell majd fölállítani.

— Persze, hogy majd mindig farkasszemet nézzek a hitelezőmmel! — mondotta Ady, Schwarc Béla kávéásra mutatva, aki mint hallom, megőrizte a halhatatlan költő elismervényeit.

— Lovasszobrot fogsz kapni barátom — mondotta élénk helyeslés közben Kollányi Boldizsár, a holnapos.

— Azt nem ajánlom — válaszolt egy másik cimbor, mert ahogy én Adyt ismerem, még ércben is megtenné egyszer, hogy belovagolna a kávéházba, mint a báró Baich. (Azóta a halottak élén belovagolt a halhatatlanságba.)” Ugyanebben a *Szakállszáritóban* mondja el a följegyzésben csak jelzett anekdotát A Holnap II. kötetének előszaváról: „Amikor A Holnap második kötetét terveztük, elhatároztuk, hogy Rákosi Jenő lesújtó ítéletét megfőllebbezzük Anatole Francehoz. Írjon ő előszót a verseinkhez. De azután beláttuk, hogy ez kicsit nehéz lesz, hiszen France nem tud magyarul. A búsulásra Ady csak ennyit mondott:

— Elég baj az neki, hogy nem tud!

Ő Franceot sajnálta, hogy nem olvashatja az Ady-verseket. És igaza volt neki.” A történetet az *Ady és a Holnap* című tanulmányában is főlemlegeti, jelezvén, hogy nem anekdotáról, kitalált történetről van szó. Ugyanezt megírja a már idézett 1926-os írásában is, a *Találkozások az üstökössel* címűben.

Tömörkény és Ady esete. Szeged. E följegyzés-résznek külön írást szentelt Juhász: *Ady Endre és Szeged*.¹⁹ Tömörkény és Ady tévedésen alapuló ellentétét egy a Szegedi Napló 1903. márc. 25-i számában megjelent Jeruzsálem előnyomulása című, Sigma aláírású újságcikk okozta; Ady Tömörkényt sejtette az álnév mögött (pedig nem Tömörkény volt!) és a Nagyváradi Napló 1903. márc. 28-i számában kemény hangon, gúnyolódva válaszolt és reflektált a szegedi lap írására.²⁰ Tömörkény és Ady kapcsolatáról egy tévedés rögződött meg Juhászban, az ugyanis, hogy soha nem találkoztak. Ez nem áll, mert 1905. febr. 26-án Tömörkény és Ady együtt szerepeltek a Dugonics Társaság szegedi fölolvásó ülésén.

„Egy versem: *Valami igríc volt az őszám.* Ady haragudott. Juhásznak ez a verse 1906. jan. 14-én jelent meg a Hétben *Valami igríc...* címmel, később az *Őszám* címet adta neki a költő. A vers első versszakát tartalmazó kézírata megvan a Petőfi Irodalmi Múzeumban — ezzel a megjegyzéssel: „A versért, amelyből e strófát vettem, fejbe-törést kaptam Adytól. Kétszeres elégtétel: Ady adta s — a közmondás szerint:

¹⁸ Délmagyarország, 1925. júl. 9. ill. Juhász Gyula *Összes Művei* 4. Bp. 1975. 309—312. l.

¹⁹ Homokóra, 1929. jan. 26. illetve Juhász Gyula *Összes Művei* 8. Bp. 1971. 335—336. l.

²⁰ A kérdéssel foglalkozott BALASSA Armin is, Szeged és Vidéke, 1918. máj. 18. Ugyanez olvasható a Tömörkény Emlékkönyvben 243—246. l. illetve az Ady-írást jegyzeteli Vezér Erzsébet az Ady Endre *Összes Próza Művei*, Bp. 1964. 4. 322—325. l.

igazat írtam. Juhász Gyula. Szeged, 1912. XII/30.” A vers kétségtelenül erős Ady-hatást mutat. De csak egy későbbi Ady-verssel, az 1907-ben megjelent *Az ősz Kaján*nal lehet kísérteties kapcsolatot találni. Frazeológiájában nyilván több korai Ady-vers visszacseng, érdekes, hogy később talán éppen ebbe a vonalba állt bele a fiatal József Attila is, aki *Ősapám* címmel verset írt. Miért haragudhatott Ady? Megmondta a *Duk-duk-affér* című írásában, hogy mennyire gyűlöli utánzóit, követőit és hogy milyen terhes számára az Ady-utánzók tábora. Jóllehet Juhász nem tartozott ebbe a táborba, de tagadhatatlan, hogy a kérdéses vers — nem is igazán jó vers — Adyból vett anyaggal készült. Juhász följegyzésének az is érdekessége, hogy magyarázatot kapunk a *Nincsen, nincsen?* című apokrif Ady-vers keletkezésére, annak a versnek születési okára, mely az egyik legérdekesebb Ady-hitelességi vitát robbantotta ki.²¹

A szegedi kisgazda 1919. január 27-én. Csak a legkésőbbi Adyról szóló visszaemlékezésében ad magyarázatot Juhász e följegyzésére. „Mikor 1919 január 28-án fölrepült a fekete zászló a szegedi városháza karsú tornyára, hogy Ady Endre korai halálát hirdesse, sokan csodálkozva állottak meg a korzón járó-kelők közül. Egy tanyai magyar odajött hozzám és titokzatosan érdeklődött:

— Ugyan kicsoda mönt el? Talán csak nem a király halt mög? — Mert a tanyai magyarok között még akkor Rudolf is élt, a királyfi, aki elbúdosott, mert pártolta a népet. Megmondottam az öregnek, hogy egy nagy magyar költő tiszteletére leng a gyász lobogója, egy nagy magyar költő ment el örökre, aki igazán a nép mellé állott, jobb jövőt akart, szabad és boldog világot e földön.

— Szóval, olyan petőfiféle löhetött? — motyogta a tanyai magyar a bajusza alatt és lassan megsüvegelte a fekete lobogót.

Úgy gondolom, hogy ez az egyszerű vélemény és ez az önkénytelen hódolat van olyan kedves az Úr színe előtt, mint az irodalomtörténeti kézikönyvek külön fejezete a javított és bővített kiadásban.”²²

Juhásznak Adyra való visszaemlékezései közül ez a legerősebben novellásított történet, de ez nincsen kapcsolatban közvetlenül Ady személyével; ha róla írt, találkozásukról, láttuk, igyekezett mindig pontos lenni, ha felejtett is, nem talált ki történeteket, hogy a maga személyét fontosabbnak tüntesse föl a nagy kortárs életében vagy közelebb vigye hozzá, mint volt a valóságban. Részben eme igazmondás, részben pedig a Juhász-írárok keletkezési módszere miatt van jelentősége a most közölt följegyzéseknek. Érdemes megjegyezni még azt, hogy a följegyzésekből hiányzik annak fölemlgetése, hogy Ady és Juhász életükben egyszer csakugyan és komolyan összezőrdültek, a duk-duk-affér kapcsán, de erről Juhász a följegyzésekben nem tesz szót.

²¹ Ennek részletes történetét közlik a sajtó alá rendezők Juhász Gyula *Összes Művei* 3. Bp. 1963. 339—346. l.

²² *Találkozások az üstökössel.*

**KRÚDY GYULA: BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN
(IDŐ- ÉS ÉRTÉKPROBLÉMÁK A REGÉNYBEN)**

A legtöbb Krúdy-regény egy bizonyos múltbeli időpontra való utalással kezdődik, de ez az utalás többnyire csak az elbeszélés időpontjához képest jelöli a múltat, vagyis a történet idejét. Az elbeszélő-szituáció ugyanis ab ovo feltételezi a történetet, amely lényegében az elbeszélés tárgya; s szükségszerű, hogy ez időben megelőzze magát az elbeszélést. Nem térek itt ki az irodalmi műben megjeleníthető számtalan időviszony felvázolására,¹ fontossága miatt azonban megismétlem, hogy az elbeszélő-szituáció — mintegy az írói szándéktól függetlenül — két idősíkot felételez. Ebből az is következik, hogy ez a két idősíki objektív s egymástól határozottan elkülöníthető. (Még akkor is, ha olyan írói nézőpontból táralja az eseményeket az író, hogy azok az „éppen most történés” látszatát keltik.)

A *Boldogult úrfikoromban* elbeszélői szituációja összetettebb technikájú: már a regény első két sora az elbeszélés idejéhez viszonyított múltban két idősíkot különít el egymástól; azaz a történeten belül szerepel egy olyan idősíki, amely korábbi magához a történethez képest.

„Egy középkorú úriember így szólt a Duna-parton: — Az én időmben...”² Ez idézett rövid részből két szembetűnő dolog kívánczik értelmezésre. Az egyik, hogy e tíz szóból (amely közül is csak hat az önálló jelentéshordozó) háromnak vannak időbeli vonatkozásai: *középkorú, szólt, (én) időmben*. Az, hogy ez az úriember *középkorú*, ad értelmet az *én időmben* kijelentésnek; ugyanez a kijelentés egy fiatalember szájából a legjobb esetben is humorosan hatna. A másik szembetűnő jelenség, hogy e három szó időreferenciája nem egy és ugyanaz az idő, s e két különböző időpont közül az egyik objektív, a másik szubjektumhoz kötött. Ez nemcsak a grammatikai megformálás szembeállításával bizonyítható (*szólt* ↔ *időmben*), hanem, hogy a szubjektív oldal egy lexikális elemmel (*én*) külön nyomatékot kap. Az objektív oldal, a történet ideje nem különösebben érdekes számunkra; feltételezhetjük, hogy a történet egésze ebben a lineáris időben folyik. Külön kérdés, hogy ez az időtartam mennyire konkretizálható, hogy a művön kívüli világgal való összevetésre találunk-e elég utalást, s hogy egyáltalán, szükséges-e ez az összevetés. Ezekre a későbbiek során visszatérek, most folytatom a szubjektívnek nevezett oldal tárgyalását.

Az ember tudatában kialakult időérzék megköveteli, hogy viszonyt teremtsünk a különböző időpontok között, vagy, hogy egy megnevezett időpont valamilyen módon tartalommal telítődjék, jelentése legyen számunkra. Így tehát bármennyire szubjektív is ez a már sokat emlegetett *az én időmben*, valójában egy jól körülhatárol-

¹ HALÁSZ Előd: Az idő funkciója a „Varázshegy”-ben. II. Acta Un. Szegediensis Sectio Literaria. Szeged, 1959.

² KRÚDY Gyula: Boldogult úrfikoromban. Athenaeum, Bp. é. n. 5. A műből vett többi idézet is e kiadásból való.

ható, az olvasó számára ismert történelmi korszakot jelent, a ferencjózsefi kort. Miért szubjektumhoz — az elbeszélői szituáció alanyához — kötött akkor az első információ erről a korról, miért nem magáról a tényleges történelmi korról van szó mindjárt a kezdet kezdetén? Hisz az olvasónak vannak — vagy lehetnek — ismeretei erről a korról. Nézzük, mit mond Ferenc József koráról a *középkorú úriember!*

A vázolt elbeszélői szituációban — amelyet az író csillaggal különített el a regény első fejezetében — három olyan mondat található, amelyben szerepel Ferenc József neve. („De Ferenc József volt a király és még a varjúcapatoknak is rendet kellett tartani.” „De Ferenc József volt a király és a jégtábláknak is ezredkebe kellett sorakozni.” „De Ferenc József volt a király és a varjaknak, jégtábláknak kijelölte a maguk kaszárnáját.”) Első hallásra meghökkentő megállapítások ezek, különösen egy történelmi korszak jellemzésére. (Bár feltételezhetjük, hogy olyan különös csudabogár ez a mi úriemberünk, aki számára éppen ezek a leglényegesebbek.) A három mondat lexikai-szintaktikai összehasonlítása alapján viszont kiderül, hogy Ferenc József korának leglényegesebb vonásai: a *rend—ezredke—kaszárnya* szavak tartalma és asszociációs köre. Így pörén, a szövegösszefüggésből kiemelve, bizony nem valami vonzó kép ez arról a bizonyos korról. Pedig ami e kiemelt mondatok között van — a szálló varjúcapatok, a zajló Duna leírása — korántsem kelt ilyen sivár képet, ellenkezőleg: nemcsak a varjak vonulását, de a zajló jégtáblák ütközését is olyan előadásban halljuk, ami a katonai fegyelem, az erőszak világával familiáris hangulatot állít szembe. („Kend is a Vágból jött, földi? — kérdezték szinte érthetően, amikor a partvidék immár megállott jégtábláihoz sűrűlődtak és barátságosan sístergő hangot hallattak.”) Bensőségesség, familiaritás, a természet animizálásáig elmenő harmonikus kép az egyik oldalon, — ezredke, kaszárnák a másikon. De mindkettő ugyanabban az idősíkbán, az úriember múltjában, ifjúságában, azaz Ferenc József idején. S most visszatérhetünk a már feltett kérdéshez: mit tart lényegesnek, jellemzőnek az úriember ebből a korból? Vázlatosan megismertük a kor két arculatát, amelynek közös eleme a *rend*. A gondolatmenet logikai váza: *az én időmben = Ferenc József volt a király = így volt Pesten*. S amikor befejezi előadását múltjáról, megállapítja: „Nincs rend a Dunán.” A gondolatmenet két pólusán tehát ez áll:

rend volt ↔ (most) nincs rend

A történeten belüli történet, a középkorú úriember visszaemlékezése, a két idősíki elkülönítése tehát mélyebb összefüggéseket takar: kétféle értékrendszer szembeállítását. A ferencjózsefi kor, ami elmúlt, *pozitív* érték hordozója, a történetbeli jelen *negatív*.

Még egy dolog tisztázásra vár. Az idősíki viszonyítási rendszerében a régebbi múlt, a visszaemlékezésben megelevenített — érthető okokból — a szubjektív oldal. S éppen ez a pozitív érték hordozója. Ez egyrészt azt jelenti, hogy ilyennek csak a regény említett szereplője látja, de ő is csak emlékeiben, s az emlékezés igazságértéke megkérdőjelezhető; másrészt — ezt viszont biztosan állíthatjuk — nem az elbeszélő látja ilyennek a múltat. Elvileg természetesen fölvethető, hogy esetleg ő is osztja ezt a véleményt, de az írói pozíció ennyire áttételes megnyilvánulása kevésbé teszi ezt valószínűvé. Sőt, ha arra fektetjük a hangsúlyt, hogy mekkora a távolság a vizsgált szakasz idő- és értékviszonyaiból dekódolható információ és az elbeszélő között, tehát ha a közlő és a közlemény közötti távolságnak jelentőséget tulajdonítunk, felvetődhet az ironikus nézőpont kérdése. Hogy az elbeszélő álláspontja ironikus-e, az a vizsgálat eddigi módszereivel nem bizonyítható, legfeljebb feltételezhető. Ennek eldöntésére meg kell vizsgálni az elbeszélői nézőpontot.

A nézőpontkutatás az elbeszélői pozíció megnyilvánulásának számtalan módokat feltérképezte már, s bizonyos, hogy akármilyen ismeretelméleti vagy ontológiai álláspontból közelítünk a műhöz, az irodalmi műnek hány rétegét feltételezzük, e rétegek mindegyikében meg kell nyilvánulnia az írói álláspontnak. A kompozíció — természetesen a jó kompozíció — garantálja e nézőpont tükröződését az elemi, formális képződményektől a műegész szerves struktúrájáig.³

Az adott esetben a nyelvi-grammatikai szint is kínál lehetőséget a közvetlen elbeszélői nézőpont megragadására, de mivel e vizsgált rövid szakaszban — az általam használt kiadásban mindössze 66 sor —, ez tipográfiai is elkülönül, az egyszerűbb utat választom. Az olvasó számára is jól érzékelhetően az elbeszélő kétszer szólal meg közvetlenül. Az övé az első mondat, s az úriember ifjúkoráról tartott „kiselőadásának” lezáró kommentárja: „Így volt Pesten — mondta az úriember a margitszigeti parton, ahonnan a téli Dunát szemlélgette.”

E két „közbeszólás” között az úriember emlékeiről monologizál, de, mint a későbbiekből kiderül, a legtermészetesebb beszédhelyzetben, ui. hallgatója is van, akinek elmondja ezeket az emlékeit. Most már teljessé vált előttünk az elbeszélő-szituáció által teremtett epikai alaphelyzet, amely végtelenül egyszerű, szinte banálisnak hat: két ember áll a margitszigeti parton, a zajló Dunát nézegetik és közben beszélgetnek, (illetve, ténylegesen eddig csak az egyik beszélt). Hogy mondani-valójának mi a lényege, azt megkíséreltük a fentiekben tisztázni; az úriember gondolatmenetének elvi — ha úgy tetszik filozófikus érvényű — summázatát adni. Pedig, amiről beszél, — végtelenül triviális, cseppet sem elvont, szemléletes és konkrét. A ferencjózsefi kor a Duna-parton előtáruló látványról jut a beszélő eszébe. Szálló varjúcapatot, zajló jégtáblákat lát és láttat az olvasóval is. Hogy lehetséges, hogy a látványról emlékek tolnak fel, ezeket elmondja társának, de közben a látvány az olvasó számára is megjelenítették? Tüzetesebb vizsgálattal kideríthető, hogy a látvány és emlékezés (emlékkép) egybemosódik, a történet elbeszélőjének és az elbeszélt történet alanyának nézőpontja egybemosódik. Szinte nem tudjuk, hogy most az író tájleírását olvassuk, vagy a középkorú úriember visszaemlékezéseit hallgatjuk. Az olyan leírások, mint az alábbi, a történet elbeszélőjétől kell hogy származzanak, hisz a leíró részleteket az író iktatja közbe elbeszélésébe: „Északról mind bővebben hozta a *jégtábla*-vendégeket (Krúdy kiemelése!) a folyam, már sokan kikötöttek a partok mentén...” A jégtáblák zajlásának leírása viszont a már idézett mondattal zárul: „De Ferenc József volt a király, stb.” Ez, mint láttuk, a visszaemlékező közlése. Itt az elbeszélői nézőpont egy sajátos megnyilvánulási formáját látjuk: a mű egyik szereplője veszi át az elbeszélő funkcióját. Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy nincs lényegesebb szerepe itt az elbeszélő közvetlen jelenlétének. E „nyilvánvaló tény” viszont komolyabb elbeszélés-technikai és elméleti konzekvenciákat von maga után: amíg fennáll a hagyományos elbeszélői alaphelyzet, az idősíkok objektíven elkülönülnek (de legalábbis elkülöníthetők) egymástól, az elbeszélő pozíció feladásával (vagy csupán „kölcsonadásával, mint a jelen esetben) az idősíkok egybemosódnak. A Boldogult úrfikoromban kezdete elmossa a történet jelenének és az emlékezés múltjának határait, de nem egymásba transzponálja őket, hanem a kettő állandó egymásra vetítésével egy harmadik, „irreális” időszférát teremt. Amire az úriember emlékezik, az már elmúlt, az őt körülvevő valóságot viszont nem aktuális jelenében érzékeli, hanem egy, a térben és időben konkretizálhatatlan emlékszférában. Kiküszöbölendő a fenti gondolatmenet irracionalista filozófiai félreérthetőségét, vagy hogy e váddal illessék, megismétlem, az „irracionalisnak” aposztrofált idősíki az írói

³ V. ö.: WEIMANN, Robert: Az „Új kritika”. Gondolat, Bp. 1965. 265 és kk.

nézőpont és elbeszéléstechnika által teremtett olyan regénybeli időréteg, amely azon érzés- és hangulattartalmak kifejezésére szolgál, melyek kifejezésére a korábbi ábrázolási módszerek nem adtak lehetőséget. Hogy ez a Krúdynál vázolt mechanizmus mennyiben tartalmaz közös elemeket Proust, Joyce vagy V. Woolf időtechnikájával, azt csak alapos összehasonlító elemzés derítheti ki, ettől függetlenül jogosult a korábban felállított párhuzam Krúdy és „újító” kortársai között; közös eredményük az időélmény megragadása. Krúdy hőseinek tudatában a jelen (a társadalmi-nembeli létezés jelenideje) reflektálatlan s így egyre jobban aszinkronba kerül a valóságos történelmi korfolyamattal.

Visszatérve az elbeszélő-nézőpont vizsgálatára, láttuk, hogy a statikus, stabil pozíciók feladása az időtechnika milyen bravúros kezelésére ad lehetőséget. De mint a korábbiakból kiderült, egy ezzel ellentétes tendencia is érvényesül a regényben: ragaszkodás az eredeti pozíciókhoz, megtartani a hagyományos nézőpontokat: az elbeszélő is, a szereplő(k) is a sajátját. Megtartani, azaz nem elveszíteni; de ez nem jelenti azt, hogy nem lehet bizonyos időtartamra eltérni tőle. Ebben látom az ironikus alapállás megnyilvánulását: az ábrázoló-leíró funkciót szükségszerűen vállalja az elbeszélő (még ha ennek közvetlen kifejezésre juttatását nem is tartja fontosnak és megbűjik egyik szereplője előadása mögött), a vizsgált szövegrészben megfogalmazódó életfilozófiai felfogástól — amely a jelen devalválása árán a múltat abszolút értékekkel ruházza fel — pedig távol tartja magát. Kétségtelen, az ironikus alapállás is egyfajta véleménynyilvánítás; de annak negatív módja. Krúdy célja az lenne, hogy pálcát törjön az emlékeikből, múltjukból élő kisemberek fölé? Elég kritika e sorsok realista bemutatása is, hisz életük, egész létük anakronisztikus, tragikus. Hogy választ kapjunk e kérdésre, hogy megismerjük az elbeszélő álláspontját, véleményét, az időviszonyok vizsgálatának egy már említett aspektusához térünk vissza.

Megállapítható-e történetünk lefolyásának tényleges ideje, elhelyezhető-e a történet a mű világán kívüli valós társadalmi-történelmi időben? Erre vonatkozóan Fábri Anna a következő lényeges megállapítást teszi: „...a történet végére már kikövetkeztethetetlené lesz, körülbelül melyik évre is esett ez a nevezetes Dorottya-nap? Mert míg az elején biztosra vehettük, hogy Ferenc József halála után vagyunk, később mindez egyre bizonytalanabbá válik, s szinte teljesen el is mosódik a konkrét idő”. Krúdy tehát lényegtelennek tartja a társadalmi-történelmi korhoz kötöttséget (jellemző, hogy közben pl. lezajlott az első világháború, amelyre egyetlen utalás sem történik a regényben), hősei nem társadalmi meghatározottságukban érdekesek, hanem mint sajátos emberi típusok — naturalista értelemben: ösztöneikkel, vágyaikkal. Az ember érdekli a maga hétköznapiságában, aki eszik, iszik, alszik, szeret, intrikál, játszik, szórakozik — és ezzel körülbelül ki is merül ez az emberkép. Talán még egyet tehetünk hozzá, a halálfélelmet, amely a *Boldogult úrfikoromban* jelentős szerepet játszik.

Krúdy időkezelése végeredményben az időtlenítés, a konkrét társadalmi háttér eltávolítása, szinte kiiktatása (helyszínei is szimbolikusan értelmezhetők), semmilyen más viszonyrendszer nem marad a műben, csak maga az ember, de társas kapcsolatairól irrevelánsak, magányos individuumként áll előttünk. Az értékalkotás, értékítélet bonyolult társadalmi, gazdasági, kulturális, stb. viszonyrendszert feltételez, azon belüli hierarchikus viszonyokat tükröz, Krúdynál mindez hiányzik, így az érték egyedül lehetséges hordozója, megtestestítője az ember.

A mindennapi élet gyakorlata felől valóban az ember a legfőbb érték, de csakis a praxis oldaláról. Filozófiai aspektusból ez válságtünet, s a pragmatizmus, amely

⁴ FÁBRI Anna: *Ciprus és jegenye*. Magvető, Bp., 1978. 341.

hasonló tételeket próbált meg kanonizálni, maga is a filozófiai gondolkodás válságának terméke.⁵

De itt már eltávolodik a gondolatmenet az idő regénybeli szerepétől s olyan területhez ér, amely, bár a vizsgálati módszerek tekintetében sokkal nagyobb hagyománnyal rendelkezik, kevésbé egzakt, terminológiája kevésbé egyértelmű. A dolgozat további részében — a regény szövegéhez kapcsolódva — néhány Krúdy körül kialakult félreértést szeretnék tisztázni, vagy további félreértéseknek elejét venni.

II

A Krúdy-szakirodalomban — főként az író nyelvével, stílusával foglalkozó munkákban — a két leggyakrabban előforduló minősítő jelző: az impresszionista és a szecessziós. Az író szókincese, mondatszerkezete, képekben az átlagosnál is gazdagabb prózája jogot ad arra, hogy ezek oly sokszor szerepeljenek művészeté ismérveiként. Ebben a minősítésben egyúttal benne foglaltatik az is, hogy Krúdy saját korához viszonyítva korszerű, „lépést tart” a századforduló-századelő stílustörekvéseivel. Aki pedig még ennél is modernebbnek, még újabb irányzatok előfutárának tartja, képei között expresszionista vagy éppen szürrealista jegyekre is találhat: Perkátai László Krúdy képeinek expresszivitását emeli ki,⁶ Kemény Gábor pedig további kutatásoknak is iránytszabóan jelenti ki: „Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy Krúdy stílusában szürrealista vonások is vannak. Krúdy modernsége nem legenda többé...”⁷ Mint látjuk, az életmű értékelésének alapja ez esetben a stílus korszerűsége, „modernsége”.

Az irodalomtörténeti megközelítés más kategóriákat helyez előtérbe: a romantikát és a realizmust használja igen gyakran, természetesen stílust és ábrázolási módszert értve ezeken, s nem korszakfogalmat. Eszerint Krúdy művészeté romantika és realizmus kettősségében fogant s e kettősség végigkíséri az egész életművet. De korántse gondoljuk, hogy a kettő valamiféle harmonikus szimbiózisáról van szó, ellenkezőleg: erőteljes elrugaszzkodási kísérleteknek lehetünk tanúi az egyik oldalon — de a realizmus fegyelméig lehiggadni nem tudás áll tényként a másik oldalon. A Krúdy-hősök többségükben romantikus különcök, akik valamilyen nagy kalandra várnak, de akiknek életében nem történik semmi említésre méltó. (Különtség, kaland, szerep Krúdy hőseinél — ez a témája a centenáriumi előestéjén megjelent Fábri Anna — könyvnek; amelyben részletesen tárgyalja a *Boldogult úrfikoromban* szereplőit, így erre itt nem térünk ki.)⁸

Romantika és realizmus kettőssége lényegében ideál-reál, vágy, illúzió és valóság kettőssége. Mátrai László szellemesen így fejezi ki ezt a paradoxont: „a mágikus analógiaművészet (így nevezi Krúdy művészetét antropomorfizáló illetve dezantropomorfizáló hasonlatai alapján) realizmus felőli oldala neve erősen romantikus, de az is bizonyos, hogy legott igen erőteljes realizmusnak tűnik, ha a romantika felől tekintjük.”⁹

⁵ V. ö.: A polgári filozófia a XX. században. Kossuth, Bp., 1976. 72—104.

⁶ PERKÁTAI (KELEMEN) László: Krúdy Gyula. Szeged, 1938. 97.

⁷ KEMÉNY Gábor: Krúdy képkötése. Akadémiai, Bp., 100.

⁸ FÁBRI Anna: I. m.

⁹ MÁTRAJ László: Krúdy realizmusa, Krúdy világa. (Szerk.: TÓBIÁS Áron) Bp., 1964.

Fontos annak a tisztázása, hogy mit tart adott esetben Mátrai a realizmus kritériumának. Már a nagyrealizmus vívmányait rendszerbe foglaló polgári szakirodalom is, majd a kialakuló marxista irodalomtörténetírás is igen magas mércével méri a realizmust. (Ez érthető, hisz a mércét maga az irányzat tette magasra — remekművek sorával.) Olyan irányzatnak tartja, amely a legmagasabb művészi és esztétikai értékek hordozója. Egy író tehát a realizmussal mérni — már önmagában rangot jelent.

Mátrai abból a tételből indul ki, hogy a realizmus diadala egyben egy műfaj, a regény műfajának diadala. Krúdy pszichologizáló készsége, a részletek pontos megfigyelése és leírása alapján tekinthető realistának, de a realista nagyregényt hiába keressük nála, azt nem írta meg sohasem. „Ugyanaz az út, mely más népek íróit a pszichológián keresztül közelebb vitte a realista regényhez, Krúdy éppen a pszichológiai realizmus optimális pontján távolítja el a regény megvalósításának lehetőségétől. Művei a realizmusnak soha nem látott remekei, a mindenséggel való együttélés kozmikus erejű dokumentumai. Ám igazi regényt írni csak azoknak adott meg, akik ezenfelül együttélnek koruk társadalmával is.”¹⁰

E fenti szemlélet természetéből következik, hogy értékteremtő funkciót elsősorban a realizmusnak tulajdonít, a romantikának kevésbé.

Romantika és realizmus után egy másik irodalomtörténeti fogalmat is meg kell vizsgálnunk, a biedermeiert, amely szintén gyakran szerepel Krúdy világgépének jellemzésére. Romantika és realizmus után eleve érezhető, hogy a biedermeier nem érték-hordozó funkciójában fog itt szerepelni, hanem a művészilag kevésbé értékes, esetenként kifejezetten kommersz elemek kerülnek fogalma alá. A biedermeier ízlés, életforma, számos rekvizituma előkerül Krúdy műveiben, számtalan példát hozhatnánk rá a vizsgált regényből is. Igaz, hogy biedermeieres interieur-öket keresve se igen találunk; hisz nagyon kevés nála e környezetfestő-leíró rész, legfeljebb egy kalap, legyező vagy hajviselet aprólékos bemutatásáig terjed.

Krúdy műveiben gyakori a bensőséges, családi légkör, ha néhány személy együtt van ez szinte azonnal kialakul. A tárgyalt regény „főszínterén” (Vájsz úr Bécs városához címezett vendéglőjében) történő események előtti este egy margitszigeti szálloda éttermében együtt van a regény három olyan főszereplője, akik ekkor még alig ismerik egymást. Meghitt asztaltársaságot képeznek. A légkört a következő elbeszélői megállapítás hivatott érzékeltetni: „Egy kézimunkázó nő majdnem olyan szükséges egy barátságos szobába, mint a magvakat ropogtató madár a kalitkába.”¹¹ A biedermeier kedveli ezeket a szentenciákba tömörített lapos életfilozófiai bölcsességeket, banális közhelyeket. Hogy a regény sok szereplőjének ízlésében, életérzésében biedermeier elemekre ismerhetünk, ez nyilván azzal magyarázható, hogy abban a korban, amikor éltek, a közízlés és a közerkölcs telítve volt — ekkor már anakronisztikus — biedermeier külsőségekkel, amelyek a kortársak számára — jobb híján — normatívaként funkcionáltak. Hogy a biedermeier ízlés nem volt idegen a kortól, azt Krúdy olvasmányélményei is igazolják. (Egy fennmaradt olvasófüzet alapján pl. tudjuk, hogy a nagy romantikus és realista szerzők — Heine, E. T. A. Hoffmann, Balzac, Csehov, stb. — mellett a Fővárosi Nyilvános Könyvtárból kikölcsönözte Chamisso művét is.¹² Természetesen a biedermeier jelenlétének mélyebb esztétikai oka is van. Tudjuk, hogy pl. Arany, Petőfi, Vörösmarty azon műveiben

¹⁰ Uo.

¹¹ KRÚDY Gyula: I. m. 18.

¹² KRÚDY Zsuzsa: Apám, Szindbád. Magvető, Bp., 1975. 330.

jut érvényre a biedermeier világgép, amelyeknek valóságos tere rendkívül szűk.¹³ Petőfi *Távolból* c. versében pl. a boldogság forrásvidéke az a bizonyos „kis lak... a nagy Duna mentében”; Arany *Kertben* c. versében a rendkívül szűkös életér tárgyí megjelenítője a kerté, a kertészkedés színhelye. Kemény Gábor is lényeges szerepet tulajdonít azoknak az izolált, rendkívül szűk keretek közé szorított színtereknek, amelyeken a Krúdy-hősök mozognak, de hozzáteszi, hogy „a kiskocsmák és vendégfogadók, amelyeket annyi anekdotikus részlet tesz életszerűvé, legalább annyira szimbolikusak mint valószerűek...”¹⁴ Hogy Krúdy világa mégis messze túlmutat a színhely nyújtotta rendkívül szálnalmas perspektíván, az képanyagának köszönhető, amely „a leírások egyes részeinek egyetemes-kozmikus perspektívát kölcsönöz.”¹⁵ E dimenziótágítást a hasonlataival éri el Krúdy, állapítja meg Kemény Gábor. Műveinek világa tehát sokkal tágabb, mint azt a szigorúan vett epikus keretek megalapozzák.

Látjuk tehát, hogy Krúdy műveinek egy meghatározott rétegére nyomja rá bélyegét a biedermeier. Ez általában a műnek az a rétege, amelyben a szereplőknek a valósághoz való közvetlen viszonya manifesztálódik (életmódjuk, szokásaik, a társadalmi érintkezés általános konvenciói, divat, ízlés, stb). De ahogy a mű a kifejlődés irányába halad, egyre jobban eltávolodnak a regényrétegek ettől a szűkös világtól, ami feszültséget teremt az epikus alaphelyzet és az ebből kibomló világgép között. Ez máris egy lehetséges pozitív esztétikai minőség. A kérdés most már csak az, hogy Krúdy maga osztozik-e hőseinek e szűkös világában. A biedermeier életérzés az író nézőpontját tükrözi-e?

Nem kell részletesebb elemzésbe bocsátkozni ahhoz, hogy erre nemmel feleljek: mert az ironikus alaplásból következik egyfajta szembehelyezkedés a hősök világával. S ahol a biedermeier életfilozófia szentenciává sűrűsödik, azt sosem az elbeszélő mondja ki, hanem valamelyik szereplője. Kacsukovics mondja pl. az előbbi asztaltársaságban: „Az embereket nem lehet megjavítani; úgy kell venni őket, mint amilyenek.”¹⁶ S az irónia csúcsa maga a cím: ti. nem az elbeszélő úrfikoráról van szó.

Mint a fentiekből kitűnt, a felsorolt stílusok, irányzatok mindegyike — ha néhol értelmezésbeli korrekciókra volt is szükség — kapcsolatba hozható Krúdyval. A sokszínű írói világ valamely rétege alapos indokkal köthető egyik vagy másik fogalomhoz. Nincs-e vajon ellentmondás abban, hogy ez mind ráilleszthető Krúdyra? S ha alaposan megnézzük, kiderül, hogy a használt fogalmaknak Krúdyra vonatkoztatottságukban nincs határozott világgépi hátttere. Más viszonylatban természetesen sokoldalúan megalapozott pl. a realizmus fogalma; de Krúdyra vonatkoztatva csak partikuláris érvénnyel bír: az író szemléletének, valóságglátásának és egyes stílusjegyeinek karakterizálására szolgál. De az életművet sem levezetni, sem beleilleszteni nem lehet megnyugtatóan egyik kategóriába sem.

Bár Mátraí László vagy Diószegi András megkísérelte Krúdy realizmusának mibenlétét körvonalazni, s hasonló igény él Kemény Gáborban is az impresszionizmussal kapcsolatban, e koncepciók végkövetkeztéseikben ellentmondanak egymásnak.

A realizmusban ugyanis középponti szerepet játszik a totalitási igény: („a Krúdyféle lebegés a realitás olyan árnyalatait is kihozza, amiről sejtelmük sincs azoknak,

¹³ ZOLNAI Béla: Irodalom és biedermeier. Szeged, 1934.

¹⁴ KEMÉNY Gábor: I. m. 99.

¹⁵ Uo.

¹⁶ KRÚDY Gyula: I. m. 33.

akik ebben a realitásban nyakig benne élnek”¹⁷ — mondja Mátrai László), az impresz-nizmusban épp ez az, ami hiányzik, s helyébe a fragmentaritás, a széttörtség élménye lép.¹⁸ A totalitásigény persze ott élhet az íróban, mégha létélménye következtében ezt megvalósítani nem is tudja. Példázza ezt szinte minden írórsora századforduló magyar irodalmából: Bródyé, Ambrusé és a többieké. Nem szükségszerű, hogy ebből tra-gikus világkép alakuljon ki, mint ahogy nem az az említett két íróé sem. (Igaz, Gozdsu, Petelei vagy Csáth életműve rácafol erre a kijelentésre, de éppen a késői Csáth vagy Cholnoki Viktor megtalálja a tragikus világkép megkerülésének módját a szecesszió esztetizmusában.)

Bródy például a stabil pontot jelentő külvilág, a biztonságérzetet adó totalitás-élmény helyébe — amely értékrendszerében s a francia racionalizmus óta teoretikus megfogalmazásában sem emberközpontú — kiépíti (s talán elsőként a magyar iro-dalomban) a maga művészetén belül is antropocentrikus világképét: az ember kár-pótolja mindenért, benne megtalálja az elveszett totalitást.

Az autonóm irodalmi fejlődés törvényszerűsége s általános esztétikai szükség-szerűség volt, hogy megíródjék a korszak nagy regénye. Szinte mindenki megpróbál-kozott vele; az utókor Ambrus Midas királyának ítéli a pálmát. Tudjuk, hogy Krúdy is — s a Vörös postakocsi sikere után különösen — készült e nagy regény megírására, amelyről így vall: „Az igazi, az egyetlen, a legkedvesebb könyvem azonban nem jelent meg a nyomtató műhelyben. Amit magamban gondoltam, amit egyedül!való-ságomban láttam, amit gögös elvonultságomban kinevettem vagy sajnáltam. Az em-berek hiányoznak a könyveimből, akiket mindenkinél jobban ismerek, ugyanezért leírni nem merem őket. Nőket, férfiakat, gyermekeket: én tudom. Miről álmodnak, miről gondolkoznak? Mit cselekednek saját akaratukból, és mit a végzet szándéká-ból, mint a kocsi, amely lejtős úton elindul, és beleszalad a cukrászda kirakatabla-kába.”¹⁹

Itt lényegében az élet primátusáról vall Krúdy, amely gazdagabb minden kép-zelőerőnél, életismeretnél és tapasztalatnál. De burkoltan az is benne van ebben a vallomásban, hogy az élet rejtély, titok, amelyet meg kell fejteni, fel kell tárni — bár teljességgel ez sosem sikerülhet. „Mennyi mindent szerettem volna írni, ami igaz! Semmit sem írtam, csak színhazugságokat”.²⁰ Ha sikerülne, nem hinnénk, hogy ilyen az élet; a titok megfejtőjét talán még abnormalisnak is tartanák: „Ha én leírnám, hogy mit éltam és éreztem, és körülöttem mit éreztek; talán egy nagy toronyba zárnának.”²¹

E vallomás közel áll a naturalizmus esztétikai elveihez: az életet ábrázolni a maga valóságában; a kompozíció és a poentírozás csak gátat vet a hű valóságfeltárás útjába. Ne egy konstruált totalitásra törekedjünk, maradjunk inkább a részletek hűségénél, igazságánál. S a naturalizmus esztétikájának egy harmadik ismérve: a szereplőket a maguk átlagszerűségében, hétköznapiságában bemutatni — szintén illik Krúdyra.

A naturalizmus nemcsak általános esztétikai oldalról hozható kapcsolatba Krúdyval; számtalan tematikus motívum — szerelem, szeretkezés, evés, koldusok, stb. — kínálja még a rokonítást.

A naturalizmus felemlítésével azonban nem az volt a célunk, hogy a termino-lógiai arzenált egy újabbal gyarapítsuk, hanem hogy rávilágítsunk Krúdy kortársak közötti népszerűségének egyik titkára. Ez elsősorban nem a naturalizmusban, hanem annak filozófiai hátterét képező pozitivistá esztétikai normában a közízlésnek (com-mon sense) tett engedményben keresendő.

¹⁷ MÁTRAI László: I. m. 330.

¹⁸ KEMÉNY Gábor: I. m. 101.

¹⁹ KRÚDY Gyula: Aranykézutcai szép napok. Előhang. Tevan kiadás, Békéscsaba. é. n.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.